

O GOMILI

Radovan Radonjić

The author interprets the ideas of Gustave Le Bon on the crowd. He believes that the observations of the French sociologist and psychologist appear to be current after more than one hundred years since they had been published and that they may be useful in explaining many problems and temptations of modern democracy.

O važnosti, za čovjeka i društvo, iz kojeg „ugla“ svoje svijesti djeluju - spoznajnog ili voljnog - malo se govori i piše. O posljedicama toga da li čovjek djeluje kao ličnost (na temeljnu spoznajnog) ili samo kao dio mase (vođen snagom voljnog), malo se zna. Vrata te problematike među prvima je odškrinuo francuski sociolog i psiholog Gistav Le Bon. Ono što je Le Bon iza tih vrata otkrio, prvjenstveno u lavirintu psihologije mase (gomile), predmet je ovog priloga. Cilj priloga je da ukaže na jedan od momenata koji za savremenog čovjeka može biti dvostruko interesantan: kao limit njegovog potvrđivanja *sui generis* i kao determinata njegovih brojnih problema i iskušenja s demokracijom i demokratskim.

* * *

Sumnjičavost moćnih i obrazovanih prema „nižima“ (duhom, porijeklom, materijalnim bogatstvom) i nevjerica u njihovu sposobnost za bilo što dobro i progresivno, stara je koliko i društvo. Konfučijevo strahovanje od „vulgarnosti jednostavnih“ na kome se temelji njegov otpor ideji da narod učestvuje u upravljanju, dijeli i grčki historičar Herodot. U Herodotovim razmišljanjima o najboljoj vlasti, „svjetina“ se kotira veoma nisko. Kad je „gomila na vlasti - kaže on kroz usta jednog persijskog vojskovođe - nemoguće je da najgori ne izbiju na površinu“. Prema masi i njenim mogućnostima, krajnje su sumnjičavi i ostali poznati helenski mislioci. Ni dva milenijuma kasnije, situacija u tom pogledu nije mnogo drugačija. Veliki vođa reformacije, Martin Luter, plaši se narodnog radikalizma i tvrdi da su „žabama potrebne rode“, te da bi on lično „radije trpio vladara koji radi krivo, nego narod koji radi pravo“. Holbah u eventualnom prevratu siromašnih vidi „državnu katastrofu“ i preporučuje da se oni (svjetina), zbog njihove ostrašćenosti, „prosvjećivanjem drže na uzdi“ i svakako podalje od vlasti. Otpor prema ideji masovnog društva i kolektivnog upravljanja naročito je snažan od trenutka kada velike socijalne i političke promjene, s kraja XVIII i početka XIX vijeka, definitivno izvode mase na političku scenu. Prodor demosa (makar i simboličan) u za njega do tada zabranjenu i nedostižnu sferu javne politike, vrši se, uglavnom, na dva načina: masovnim pobunama i pokretima, na jednoj strani i postepenom legalnom penetracijom u institucije poretka, na drugoj strani. Reformacija, a potom i revolucije u Americi i Francuskoj pokreću talas prevratničkog dještva nezadovoljnih, koji, i pored svih nastojanja vladajućih klasa da ga obuzdaju, ne gubi snagu. Nastao gotovo stihijno i više hranjen „instinktom poniženih“, nego jasnim ciljevima i vizijama onih koji ga predvode, taj talas je, naročito u početku, usmjeren

i ka pogrešnim ciljevima (Babefova „zavjera jednakih“, akcija „Korespodentskog društva“ i ludistički pokret bili su, na primjer, usmjereni na uništavanje oruđa za rad). No, već tzv. Lionski ustanci u Francuskoj (1831. i 1834) pokazuju da je matica tog talasa usmjerena ka tačno određenom cilju. Akcija pobunjenih radnika (koji nastupaju pod parolom „živjeti radeći, ili umrijeti boreći se“) direktno cilja na vlast buržoazije. Ustanak šleskih ткаča (1844), iako relativno ograničenih razmjera, pokazuje da se organizovana radnička borba prenijela i na do tada „nedodirljivo“, njemačko tlo. Klasni karakter čartističkog pokreta je i teorijski i praktično jasno određen. S pojavom *Saveza komunista* (1847) i njegovog revolucionarnog programa (*Manifesta komunističke partije*), odnosno formiranjem *Međunarodnog radničkog udruženja* (Prve internacionale), 1864, taj talas sve više poprima obilježja organizovanog pokreta, koji prihvata i za svoje ciljeve koristi principe i sadržaje moderne političke orijentacije i akcije. Međusobno povezani i internacionalnom solidarnošću ohrabreni radnički štrajkovi u Engleskoj (1859) i ustanci u Poljskoj (1863) te pojava *Pariske komune* (1871) govore ne samo o narasloj snazi onih što hoće da „promijene svijet“, već i o tome da će ta promjena, ukoliko se i kad se ostvari, značiti kraj gospodstva buržoazije, odnosno kraj načina proizvodnje na kome ona temelji i održava svoju klasnu vladavinu. Na rastuću snagu „nove opasnosti“ upozoravaju i izborni rezultati, koji u mnogim zemljama otvaraju vrata parlamenata i drugih političkih institucija za predstavnike radnika i drugih „nižih“ društvenih slojeva. Strah od daljeg nastavljanja tog trenda, i pogubnih posljedica koje bi on mogao imati po njihovu poziciju i interese, rađa u „gornjim“ slojevima otpor prema svakoj demokratizaciji društva, koja bi izlazila iz okvira strogo kontrolisane formalne jednakosti građana. Za vladajuće krugove uspon mnoštva je krajnje rizičan. To kako zbog toga što je mnoštvo sklono nasilju, tako, još više, i zbog toga što bi uspon

mnoštva neizbježno donio po njih nepovoljne promjene u rasporedu političkih snaga i moći. Svjesni toga, vladajući krugovi pokušavaju na sve načine da se zaštite od te opasnosti. Čine to, pored ostalog, i tako što masovno društvo prikazuju kao supstrat svih iracionalnosti i nasilničkog nereda. Masovno društvo je, po njima, društvo dominacije nekompetentnih, onih što nijesu kadri da rasuđuju. Radnička klasa, koju smatraju mentorom ideje masovnog društva, za njih nije ništa drugo do inkarnacija starih demonskih sila, apriorno zavjerenih protiv svega što je veliko i vrijedno. Čovječanstvo se, smatraju oni, može odbraniti od te pošasti samo pod uslovom da proces demokratizacije ne prijeđe onu kritičnu granicu, iza koje „mišljenje gomile postaje vrhunski regulator politike“.

Ionako širokom frontu onih koji imaju stanovito podozrenje prema svim oblicima kolektivnog mišljenja i masovnog posredovanja u političkom procesu, osobito transparentno se pridružuje liberalna buržoazija. To je, po mišljenju nekih autora, bio razlog da se unutar i za potrebe tako moćnog „fronta odbijanja“ razvije *teorija gomile*. Među angažovanim na tom poslu pojedinačno se daleko najzaslužnijim smatra francuski sociolog i psiholog *Gistav Le Bon* (1841-1931), za kojeg kažu da je „obilježio jednu epohu“ na području izučavanja psihologije, odnosno sociologije masa i da su njegovu teoriju (izloženu u knjizi *Psihologija gomila*, objavljenoj 1895. godine) koristili svi potonji „poznati diktatori i vođe“. Sam Le Bon je govorio da poznavanje psihologije gomila predstavlja važan „resurs državnika“, ako ne da bi on njima vladao - jer, „danas je ta stvar postala veoma teška“ - ono da bar ne bi dopustio da one previše vladaju njime. Dakako, on shvata da važnost fenomena gomile u politici i političkom nadilazi tu dimenziju i stoga mu poklanja odgovarajuću pažnju.

Le Bon, iz više razloga, znatnim dijelom i pod snažnim uticajem Tokvilovog otvorenog „prezira prema gomili“, u principu,

veoma skeptično gleda na suštinu i mogućnosti demokratije. Za njega „veća prohodnost“ građana ka institucijama vlasti ne znači nužno i veća demokratska prava i slobode. Naprotiv, on smatra da uprošćavanje izbornog postupka, i uopšte povećanje mogućnosti za participaciju građana u politici i političkom, sužava faktičke slobode, budući da omogućava „masi bez duha“ da uvede svoju diktaturu. Demokratski izabrani predstavnički organi ne samo što nijesu imuni od toga da postanu nosiocem kolektivnog bezumlja, već to direktno podstiču, dajući šansu gomili da preko njih iskaže sva svoja svojstva i uticaj. Ekspanziju gomile koja krene nije moguće zaustaviti. U društvima će do toga doći, gomila je „jedina snaga kojoj ništa ne prijete i čiji ugled stalno raste“. Njena psihologija nezaustavljivo prodire u sudove i parlamente i pred njenim razornim djejtvom nemoćne su sve ustanove i svi zakoni. Društvo u kome masa čini epicentar političkog zbivanja, će se o „sudbni nacije ne odlučuje u kraljevom savjetu već i duši gomile“ - vonja na trulež i nema perspektivu. Lišeno svake racionalnosti, to društvo postaje poligonom lančanih eksplozija „neobuzdanog temperamenta nesposobnih“ i, dakako, njihovom žrtvom. To je, smatra Le Bon, krajnji domet apokaliptične stvarnosti, kakvu jedino poznaju i mogu da stvore oni što su skloni da svoj fatalistički nagoni diskurs pretpostave svemu razumskom i civilizacijski vrijednom.

Le Bon pod gomilom podrazumijeva razdražljivo, sugestijama jako podložno, lakovjerno i nasilju sklono mnoštvo. Nekad to mogu biti hiljade razdvojenih pojedinaca „pod uticajem izvjesnih željenih osjećanja“. Nekad „cio jedan narod, iako nema vi-dljivog okupljanja, postaje gomila pod djejtvom ovog ili onog podsticaja“. Nekad, pak, „pola tuceta ljudi može da oformi psihološku gomilu, dok stotine slučajno okupljenih to nijesu“. Gomile mogu biti heterogene i homogene, anonimne (kakva je, na primjer, ulična rulja) i neanonimne (poput porota, parlamentarnih skupština ili političkih i religioznih sekti). To mnoštvo se,

svojevrsnom socijalnom alhemijom, pretvara u zasebno biće, unutar kojeg nestaje svaka individualnost i nastaju elementi i sadržaji koji izmiču političkom razumu. Gomila, kaže Le Bon, ne razmišlja „i ne ostavlja nimalo mjesta“ za tako nešto. Njen monoideizam, koji se hrani iracionalnim, prigušenim i zlokobnim porivima, isključuje svaku imaginaciju i inovaciju, a cjelokupna njena unutrašnja dinamika podešena je prema frekvencijama izvanjskih podsticaja, prvjenstveno onih koji dolaze od vođa. Zakinuta za sopstvene intelektualne i druge sposobnosti, gomila često u raznim ujdurmama spoljnih autoriteta vidi jedine prave, vrhunske vrijednosti, dok u njihovim iluzijama prepoznaje manifestacije božanskih providenja. Gomila nema sopstveni cilj, ideale i kriterijume i zato uvijek samo srlja i devastira. Ona nema argumenata kojima bi branila ono što radi, niti je kadra i voljna da se suoči s onima što osporavaju smisao njenih postupaka i opredjeljenja. Jedino čime ona može da „kontrira“ jeste floskula da su njena pravovjernost i krivica drugih neporecivi. U gomili nema ničega umnog, progresivnog i podsticajnog. Ona isključuje svaku individualnost i komunikaciju među pojedincima, pa i razmjenu misli i ideja. U gomili se pojedinci „stapaju u prosjek“ i zato ona nikad nije u stanju da pristupi djelima koja zahtijevaju angažovanje iznad nivoa pukog povoda. Njena privremena kolektivna svijest („zbirna duša“) - enormno povodljiva, netolerantna, nepouzdana, impulsivna, sklona prećerivanju, vrijeđanju i diktatorskim raspoloženjima - veoma je moćna, a njen učinak jako velik. Tim više: što „gomila nije impulsivna i nestalna“, već „poput divljaka, ne priznaje prepreke između svoje želje i njenog ostvarenja“; što joj „brojnost daje osjećaj nesavladive snage“; što „za pojedinca u gomili, pojam nemogućnosti iščezava“.

Uticaj gomila na društvena kretanja i političke odluke, smatra Le Bon, oduvijek je postojao i, po pravilu, nikada nije bio mali i - osobito pozitivan. „Gomile su uvijek u istoriji igrale veliku

ulogu - veli on - ali ona nikada nije bila ovako velika kao danas“. Štoviše „nesvjesno djelanje gomila, koje je došlo namjesto svjesnog djelanja pojedinaca, predstavlja jednu od osobnosti aktuelnog doba“. Tako „Do sada su velika razaranja zastarjelih civilizacija bila najjasnija uloga gomila. Istorija nas uči da u trenutku kada moralne snage, okosnica društva, izgube uticaj, konačni raspad sprovode ona nesvjesna i brutalna mnoštva koja se s pravom nazivaju varvarskim. Civilizacije je stvarala i dovde dovela mala intelektualna aristokratija, a ne gomile. Ove druge imaju samo moć da ruše. Njihova vlast uvijek predstavlja fazu nereda. Civilizacija podrazumijeva utvrđena pravila, disciplinu, prelazak s instinktivnog na racionalno, predviđanje budućnosti, visok stepen kulture, što su sve uslovi koji su potpuno nepristupačni gomilama, koje su prepuštene same sebi. Svojom destruktivnom silom one djeluju poput mikroba koji izazivaju raspadanje potpuno oslabljenih tijela ili leševa. Kad je građevina civilizacije crvotočna, gomile dovode do njenog rušenja. Na trenutak slijepa sila postaje jedina filozofija istorije“. Rušilačko djestvo gomila dobilo je novu, još veću snagu nakon potonjih građanskih revolucija. „Ulazak narodnih klasa u politički život i njihov postepeni preobražaj u vladajuće klase jedna je od najizrazitijih osobnosti našeg prelaznog doba“, veli Le Bon i dodaje da u tome treba tražiti uzroke prevage „svijeta gomila“ nad starim oblicima civilizacije. Objašnjavajući to, on kaže da su promjene kroz koje je svijet prošao posljedica dvaju činilaca: s jedne strane, razaranja religioznih, političkih i društvenih uvjerenja od kojih potiču svi elementi civilizacije i, s druge strane, stvaranja potpuno novih uslova življenja i mišljenja na temelju otkrića u nauci i industriji. Pošto taj proces teče prilično sporo, usljed čega se „ljudska misao“ još nalazi „na putu preobražaja“, tj. pošto su „ideje iz prošlosti, mada uzdrmane, još vrlo moćne, a one koji bi trebalo da ih zamijene još na putu da budu ostvarene, moderno doba jeste jedno prelazno i anarhično razdoblje“.

Le Bon nije siguran u to kakvi sve oblici društvene i državne organizacije iz takvog stanja mogu da nastanu, ali smatra da one veoma pogoduju gomilama i njihovoj psihologiji, pa kaže: „Na kojim temeljnim idejama će biti izgrađena društva koja će zameniti ovo naše, to još ne znamo. Međutim, već sada možemo predvidjeti da će u svojoj organizaciji morati da računaju na novu silu, posljednju suverenu silu modernog doba - silu gomile. Na ruševinama tolikih ideja koje su nekad smatrane za istinite a danas su mrtve, tolikih vlasti koje su revolucije rušile jednu za drugom, ta sila je jedina koja se uzdigla i čini nam se da će uskoro morati da apsorbira ostale. Dok se naša stara uvjerenja ljuljaju i nestaju, dok stari stubovi društva padaju jedan za drugim, djelanje gomile je jedina snaga koju ništa ne ugrožava i čiji ugled i danas raste. Doba u koje ćemo ući biće istinsko razdoblje gomila“. Da takva prognoza ima osnova, upozorava Le Bon, govori sljedeći podatak: „Prije jednog vijeka, tradicionalna politička država i suparništva vladara predstavljali su glavne linije (političkih) događanja. Mnjenje gomile najčešće nije uzimano u obzir. Danas su političke tradicije, pojedinačne težnje suverena i njihova rivalstva malo važni. Glas gomile dobio je premoć. On diktira kraljevima kako će se ponašati. Sudbine naroda ne spremaju se više na savjetovanjima vladara, već u duši gomile“. Da taj trend nije efemeran i ograničenih dometa, Le Bon nalazi dokaz u velikoj raširenosti društvenog prostora koji je pod kontrolom gomila, budući da one ne samo što „osnivaju sindikate pred kojima svaka vlast kapitulira“ i „berze rada koje, uprkos svim ekonomskim zakonima, nastoje da upravljaju uslovima rada i platama“, već i gotovo sasvim kontrolišu čitavu političku sferu. O tom potonjem, po Le Bonu, govori to da nijesu slobodni građani već gomile oni koji šalju u skupštine „predstavnike lišene bilo kakve inicijative, bilo kakve nezavisnosti“, koji su najčešće svedeni „na puke glasnogovornike komiteta koji su ih izabrali“.

Iako lišene moći rasuđivanja, gomile se pokazuju „kao veoma sposobne za akciju“. Njihov „aktivizam bez misli“, međutim, ne mora da bude, i nije, uvijek samo negativan. Ponašanje gomila uvijek zavisi od karaktera podsticaja koje spolja primaju i prema kojima reaguju, a oni mogu biti usmjereni i na velikodušnost i na malodušnost, na junaštvo i na surovost. Drugim riječima, „gomila je rob primljenih podsticaja“ i postupa onako kako joj se kaže, tako da zavisno od karaktera spoljnih uticaja postoje ne samo zločinačke, nego „i vrle gomile, junačke gomile, kao i mnoge druge“. One su, dakle, kadre „i za paljevinu, ubistva i svakovrsne zločine, ali i za činove požrtvovanosti i nesebičnosti“. Kad su u pitanju pozitivni podsticaji, učinak gomila može da bude izuzetno velik, čak toliko da „i najveći nitkovi, samim tim što su uključeni u gomilu, ponekad usvajaju veoma stoga načela moralnosti“. U takvim situacijama gomile je lako navesti i „da izginu za pobjedu nekog uvjerenja ili ideje, da osjete oduševljenje slavom i čašću ili ih gotovo bez hljeba i oružja povesti da brane otadžbinsko tlo“. To junaštvo je, veli Le Bon, „pomalo nesvjesno, ali takva junaštva prave istoriju“. Uvjeren da su samo veliki kolektivi kadri za veliku požrtvovanost i nesebičnost, Le Bon, se pita: „Koliko je samo gomila izginulo za ideje koje su jedva shvatale“? I konstatuje: „Kada bi takve velike poduhvate pokretao samo hladni razum, veoma malo takvih bi zabilježili ljetopisi svijeta“. Problem je, međutim, u tome što su pozitivni spoljni uticaji na gomile rijetki, tj. što su njihove konotacije mahom negativne i što je reagovanje gomila na njih uvijek tako snažno „da će i sam interes samoodržanja pred njima nestati“. To faktički znači da se faktor trijumfa emocionalnog nad racionalnim kod gomila po pravilu kudikamo više koristi za razne oblike društvene destrukcije, nego obrnuto. Kao dio gomile, čovjek ne samo da gubi sebe - u smislu da „on više nije on, nego postaje automat koji njegova volja više nije kadra da vodi“ i koji, baš zato što gubi svoju svjesnu ličnost i počinje da se pon-

aša po nalogima drugih, bezglavo teži da „sugerisane ideje smjesta pretvara u djelo“ - već se „spušta za nekoliko stepeni na ljestvici civilizacije“. Kad je izdvojen, tj. kad je njegova individualnost sačuvana, čovjek je, veli Le Bon, „možda kultivisna osoba“, dok ga u gomili „vode porivi, te je, dakle, varvarin“. On tamo, nasuprot svojoj prirodi, „ima spontanost, nasilnost, surovost, kao i oduševljenje i junaštvo primitivnog bića, kojem se još više približava po lakoći kojom ga riječi i slike mogu zadiviti i navesti ga da učini nešto na uštrb svojim najočiglednijim interesima“. Riječju, „pojedinač u gomili je zrnice pijeska koje vjetar nosi po svojoj volji“. To je razlog, zaključuje Le Bon, da porote donose presude koje bi svaki porotnik ponaosob odbacio, da parlamentarne skupštine donose zakone i mjere koje bi pojedinačno odbacio svaki od poslanika“.

Gomile su, po Le Bonu, neumitna svarnost, i to gledana s one njene tamnije strane. To osobito pokazuje njihova težnja „da iz osnova razore aktuelno društvo kako bi ga vratile na onaj prvobitni komunizam koji je predstavljao normalno stanje svih ljudskih grupa prije osvita civilizacije“, pri čemu im je glavni cilj „ograničenje broja radnih sati, eksproprijacija rudnika, željeznica, fabrika i zemljišta, ravnomyerna dioba proizvoda, ukidanje viših klasa u korist narodnih klasa“. Istovremeno, veli Le Bon, „gomile su pomalo poput Sfinge iz antičke priče: moramo znati da rješavamo probleme koje nam njihova psihologija postavlja, ili se pomiriti s tim da će nas one progutati“. Ustukne li čovjek pred tim izazovom, ishod je izvjestan: „Stupanje gomila na vlast obilježice možda jednu od posljednjih etapa zapadne civilizacije, povratak u razdoblje zbrke i anarhije koje prethodi procvatu novih društava“. Suočili li se s njim, moraće naći odgovor na pitanje: „Kako da to spriječimo“? U traganju za tim odgovorom biće mu od koristi da obrati pažnju na to da su sve velike i hrabre ličnosti u istoriji civilizacije - „gospodari svijeta, osnivači religija i carstava, apostoli svih vjeroispovijesti, ugledni državnici“ - bili „isti“ u jednoj stvari, a to je da su svi dobro znali psihologiju gomila i zato „njima lako vladali“.

Opredijelivši se za prvo, tj. za traženje načina za takvo čovjekovo suočavanje s gomilom koje će najprije demistifikovati njenu moć, a potom je donekle i umanjiti, Le Bon polazi od pretpostavke da će u tom pogledu učiniti najbolje ako ukaže na činioce kojima se najprije i najefikasnije može djelovati na njihovo ponašanje. U tom smislu, on govori o dva reda činilaca: jedan red predstavljaju tzv. posredni činiooci (u koje ubraja rasu, tradiciju, vrijeme, obrazovanje i institucije), čiji je zadatak da „pripreme teren“ za to da gomile budu „otvorene“ za prihvatanje jednih i „zatvorene“ za prihvatanje nekih drugih uvjerenja; drugi red predstavljaju tzv. neposredni činiooci (u koje ubraja slike, riječi i formule), čiji je je zadatak da stvaraju aktivno ubjeđenje kod gomila, odnosno da ih „stavljaju u pogon“.

Posredni činiooci, kako ih Le Bon opisuje, više su neka vrsta opšteg situacionog okvira izvan kojeg se formiranje psihologije gomila ne da zamisliti, nego skup faktora čiji je pojedinačni neposredni uticaj u tom pogledu moguće jasno prepoznati i precizno izmjeriti. To je razlog što o njima govori prilično uopšteno i više u duhu neke vrste njihove filozofsko-aksiološke identifikacije i „evidencije“ nego u smislu utvrđivanja konkretnih oblika i sadržaja kroz koje se iskazuju, odnosno specifičnih direktnih implikacija njihove „pulsacije“. Tako, na primjer, za rasu kaže da je „važnija od svih“, te da „elementi njene civilizacije“ predstavljaju „spoljašnje izraze duše gomila“. U tradiciji vidi „ideje, potrebe i osjećanja iz prošlosti“. One predstavljaju „sintezu rase“ i u principu su toliko važne da bez njih, i to kao stabilnih i postojanih, „nema civilizacije“, kao što i „bez postepenog ukidanja tih tradicija nema napretka“. Vrijeme Le Bon posmatra kao „rešetko istorije“, budući da „kroz njega nastaju, evoluiraju i umiru sva uvjerenja“, da gomile „kroz njega stiču moć i kroz njega je gube“. U krajnjoj liniji, kaže Le Bon, vrijeme je sudija koji će se „pobrinuti da se uspostavi ravnoteža - narušena naletom gomila“. Le Bon govori i o uticaju faktora vaspitanja i obrazovanja, ali

ovome, za razliku od prosvjetitelja, ne pridaje veliki značaj. On, naime, uprkos svojoj tezi da su gomile lišene elemenata racionalnog, u principu priznaje da se pomoću vaspitanja i obrazovanja djelimično može „popraviti ili promijeniti“ njihova „duša“. Ali, ne više od toga. U tom smislu, suprotstavlja se „jednoj od glavnih dogmi demokratije“, tj. shvatanju po kome obrazovanje i vaspitanje mogu da izmijene čovjekovu prirodu čak do nivoa da zahvaljujući njima ljudi postaju jednaki. To se, smatra Le Bon, osobito ne može reći za postojeći sistem obrazovanja i vaspitanja, za koji kaže, pozivajući se na Tenove nalaze objavljene 1894. godine u njegovoj knjizi *Moderni režimi*, da je takav da „opravdava najmračnija predviđanja“. O institucijama i njihovom uticaju na formiranje psihologije gomila, odnosno na eventualno sprečavanje mogućnosti da u faktičkim društvenim odnosima psihologija gomila odnese prevagu nad njihovim učincima, Le Bon govori znatno više i konkretnije nego o drugim posrednim činiocima. Njegov osnovni stav u odnosu na institucije glasi: „Institucije nemaju nikakvu vrijednost same po sebi; one nijesu ni dobre ni loše“. Saobrazno tome, kaže on dalje, „institucije nijesu te u kojima treba tražiti sredstvo kojim će se duboko djelovati na dušu gomile“. To, dakako, važi i za zakone, uključujući i ustave zemalja, koji i kad su najbolji malo djeluju na „impulsivnu prirodu“ gomila. Gomile nijesu kadre da imaju bilo kakvo mišljenje osim onog „koje im se sugeriše“. Njih mogu da zavedu „samo utisci koje možemo proizvesti na njihove duše“. To je razlog, veli Le Bon, što narodima ne vladaju institucije nego „njihovi karakteri“ i što su sve institucije „koje nijesu oblikovane u dubokom skladu s tim karakterom samo pozajmljeno odijelo, prolazna maska“. Ističući da bi bila posve iluzorna pomisao o mogućnosti primjene ustavnog sistema Sjedinjenih Američkih Država u hispanoameričkim zemljama, Le Bon preporučuje ljudima da se umjesto traganja za najboljim ustavima posvete cjelishodnijim poslovima. A što se ustava tiče, veli on „nužda i vrijeme će se

pobrinuti da ih urade, kad pustimo ta dva činioca da djeluju“. Sve u svemu, zaključuje Le Bon ovo svoje bavljenje institucijama: „Narod ne bira svoje institucije po svojoj volji, kao što ne bira ni boju svojih očiju i kose. Institucije i vlade predstavljaju proizvod rase. Daleko od toga da budu tvorci epohe, oni su njene tvorevine. Narodima se ne vlada u zavisnosti od trenutnog hira nego onako kako zahtijeva njihov karakter. Ponekad su potrebni vjekovi da se način vladanja promijeni“.

O neposrednim činiocima uticaja na formiranje psihologije gomila - a to su slike, riječi i figure - Le Bon govori saobrazno svom opštem uvjerenju da se težište čitave stvari nalazi gotovo isključivo u sferi psihološko-etičkog. Tako, u skladu s tezama da „narod nema nikakvu moć da stvarno promijeni svoje institucije“, te da kad to pokuša da učini „po cijenu nasilnih revolucija“ on im samo „mijenja imena“ dok im „suština ostaje ista“, afirmiše stannovište da „gomile mogu da misle samo u slikama“ i da „samo slikama dozvoljavaju da ostave utisak na njih“, te da nijesu događaji ono što na njih ostavlja utisak - budući da čak ne uspijevaju ni da ih shvate - već je to način na koji su ti događaji predstavljeni. Jednostavno, veli Le Bon, „poznavati vještinu ostavljanja utiska na maštu gomila znači poznavati vještinu vladanja nad njima“.

Riječi su, po Le Bonu, ono od čega sve počinje. Moć riječi je velika sama po sebi, čak toliko da su dovoljni samo „dobro odabrani termini da bi pod njima bile prihvaćene i najmrskije stvari“. Razum i argumenti se, veli Le Bon, „ne mogu boriti protiv izvjesnih riječi i formula“. Naprotiv, kad se pred gomilom izgovaraju pribrano „lica se ispunjavaju poštovanjem i glave se povijaju“. Le Bon dalje kaže: „Moć riječi je vezana za slike koje one proizvedu i potpuno je nezavisna od njihovog stvarnog značaja“. S druge strane, pak, „slike koje se prizivaju nezavisne su od smisla tih riječi i mogu da se mijenjaju iz razdoblja u razdoblje i od naroda do naroda, mada formule ostaju istovjetne“. Tako, na primjer, riječi od kojih se pravi neka formula o slobodi kao naj-

višoj vrijednosti mogu da budu iste veoma dugo, ali njihovo značenje ne samo da ne mora već i ne može da bude isto. „Što je riječ sloboda, onako kako je danas shvatamo, mogla da znači u vrijeme kada sloboda mišljenja nije ni naslućivana i kad nije bilo većeg i čudovišnijeg zločina od osporavanja bogova, zakona i običaja grada“, pita Le Bon i odmah zatim konstatuje: „Riječi, dakle, imaju samo nestalna i prolazna značenja“. Otuda, nastavlja on, „kad njima želimo da djelujemo na gomile, treba da znamo smisao koje im one pridaju u određenom trenutku, a ne onaj koje su im pridavale nekada“. Takođe treba znati da nekada iste riječi kod različitih naroda imaju drugačija, čak i sasvim suprotna značenja. „Demokratija“, na primjer, kod Latina znači „brisanje volje i inicijative pojedinaca pred voljom i inicijativom države“. Kod Anglosaksonaca, naročito kod Amerikanaca, „ta ista riječ, demokratija, označava, naprotiv, snažan razvitak volje i pojedinaca, uzmicanje države, kojoj se - osim policije, vojske i diplomatskih odnosa - ne dopušta da bilo čime upravlja, čak ni obrazovanjem“. To što „ista riječ kod ta dva naroda ima dva potpuno oprečna značenja“, Le Bonu služi kao argument više za upozorenje „vladarima“ i „vođama“ da, kad se obraćaju onima na koje žele da utiču, strogo obrate pažnju kojim će se „popularnim“ riječima služiti, kako bi izbjegli opsnost da u ime „najsvetijih ciljeva“ ne ponude nešto krajnje nepoželjno i neprihatljivo.

Da bi se potonje izbjeglo valja obratiti pažnju i na još nekoliko momenata i elemenata, koji su na neki način u funkciji pomenu-ta tri neposredna i, kako ih Le Bon shvata, osnovna činioca uticaja na formiranje psihologije gomila, i često se iskazuju kao sredstava i metodi njihovog ispoljavanja.

Le Bon tako skreće pažnju na činjenicu da postoje promjenljiva i nepromjenljiva uvjerenja i da onaj ko utiče na formiranje svijesti gomila mora da zna na koja od njih u datom trenutku stavlja akcent. Osobito je važno da zna da su tzv. velika opšta uvjerenja, u koje Le Bon ubraja vjerska, nacionalna, klasna i slična uvjerenja,

„veoma malobrojna“, te da „njihovo uobličavanje i njihov nastanak predstavljaju za svaku istorijsku rasu vrhunac njene istorije“, a kao takva čine i „istinski kostur civilizacije“. Takva se uvjerenja, kaže Le Bon, teško „ustoličavaju“ u duši gomila, ali kad se jednom oforme i onđe nađu, još teže se razaraju. Za razliku od tzv. promjenljivog uvjerenja, koje se lakše prima i bezbolnije napušta, takvo uvjerenje je moguće promijeniti samo „po cijenu nasilnih revolucija“, pa i to samo onda kada je ono „izgubilo gotovo svaku vlast nad dušama“. Revolucije tada, kaže Le Bon, „služe tome da se potpuno odbace uvjerenja koja su gomile već ionako odbacile, ali ih jaram navika sprječava da ih se potpuno oslobode“. Gledane iz tog ugla, „revolucije koje počinju u stvari su uvjerenja koja se okončavaju“. Razumije se, to ne ide odjednom, automatski. Naprotiv, „čak i kad neko uvjerenje doživi duboke potrese, institucije koje su iz njega nastale čuvaju svoju moć i samo postepeno iščezavaju“. Tek „kad to uvjerenje na kraju potpuno izgubi moć, sve što je na njemu počivalo - ruši se“. I to se onda dešava potpuno, jer „još nijednom narodu nije bilo dato da promijeni svoja uvjerenja a da pri tome ne bude osuđen i da preobrazi činioce svoje civilizacije“. Preobražavanje tih činilaca po pravilu traje dugo, tako da narod koji ga vrši živi u anarhiji sve dok se „ne ustanovi novo opšte uvjerenje“. Ustanovljavanje novih opštih uvjerenja, ma koliko bilo teško i dugo, nešto je bez čega se ne može, budući da ona predstavljaju suštinsku potporu svake civilizacije. Ona „idejama daju određeni pravac“, udahnuju ljudima vjeru i stvaraju kod njih osećanje dužnosti. Ukratko, dakle: „S konačnim gubitkom starog ideala, rasa na kraju gubi i svoju dušu. Ona postaje samo mnoštvo zasebnih pojedinaca i iznova postaje ono što je bila na početku - gomila. Ona ispoljava sva prolazna svojstva koja nemaju ni čvrstinu, ni budućnost. Civilizacija više nema nikakvu postojanost i ostaje prepuštena na milost i nemilost slučaju. Plebs caruje a varvari nadiru. Ta civilizacija još može imati sjaj što je sačuvala spoljašnju fasadu, koju je stvorila tokom duge prošlosti, ali je

to u stvari crvotočna građevina koju ne podupire više ništa i koja će se srušiti u prvoj oluji“. Sa tom zakonitošću u jedrima istorija nužno ima svojevrsan „kružni tok“, uvjeren je Le Bon, pa kaže: „Prelazak iz varvarstva u civilizaciju u potrazi za nekim snom, a zatim propadanje i smrt od trenutka kada taj san izgubi snagu, to je ciklus kroz koji prolazi život nacije“.

U tom procesu, upozorava Le Bon, na dva faktora ne treba računati. Ti faktori su razum i iskustvo. Faktor „razum“ je irelevantan iz prostog razloga što se rasuđivanjem na gomile ne može uticati, budući da one shvataju „samo grubo povezivanje ideja“. Što se, pak, faktora „iskustvo“ tiče, treba imati na umu pravilo da „iskustva koje je doživjelo jedno pokoljenje obično su beskorisna za sljedeće“. To je razlog što su pozivanja na istorijske događaje „kao na elemente u dokazivanju“ - neupotrebljiva. Jedina korist od iskustava je zapravo „u tome što dokazuju koliko se često iskustva iz razdoblja u razdoblje moraju ponavljati da bi uopšte mogla imati nekog uticaja i uspjeha da slome čvrsto ukorijenjenu zabludu“.

Ako u „ciklusu“ o kome Le Bon govori, kao o zakonitosti u istorijskom kretanju nacije, nema mjesta (i osobite potrebe) za razumom i iskustvom, ima za iluzijom. Čak toliko, tvrdi Le Bon, da su ljudi i narodi, s jedne strane, „uvijek bili pod uticajem iluzija“ i da su, s druge strane, tvorcima iluzija podizali „najveći broj hramova, kipova i oltara“. Bez iluzija čovjek „ne bi mogao da izađe iz prvobitnog varvarstva, a opet, bez njih bi u njega brzo ponovo pao“. To su prazne sjenke, u to nema sumnje, veli Le Bon, „ali te kćeri naših snova podsticale su narode da stvaraju sve ono što čini sjaj umjetnosti i veličinu civilizacije“. Baš tako: „Nekada religiozne iluzije, danas filozofske i društvene iluzije - te strašne suverene nalazimo na čelu svih civilizacija, koje su jedna za drugom cvjetale na našoj planeti. U njihovo ime dizani su hramovi u Haldeji i Egiptu, i religiozni spomenici srednjeg vijeka, u njihovo ime je prije jednog vijeka cijela Evropa prevrnuta naglavice“.

Le Bon gomile smatra stadom „koje ne umije bez gospodara“, čija uvjerenja se najvećim dijelom stvaraja pod uticajem njihovih vođa, pa kaže: „U ljudskim gomilama vođa uvijek igra značajnu ulogu. Njegova volja je jezgro oko kojeg se oblikuju i identifikuju mišljenja“. Pri tome, objašnjava on, snaga uticaja vođa na formiranje volje gomila proizlazi iz fakta da „vođe najčešće nisu ljudi od misli nego od djela“. Oni ne samo što nijesu dalekovidni, već to ne bi mogli ni biti. „Dalekovidnost vodi u sumnju i neaktivnost“, a to je upravo ono što gomile ne traže. Pojedinci okupljeni u gomili su po pravilu osobe lišene vlastite volje koje se „nagonski okreću onome ko je ima“. Takvo mnoštvo ne traži za vođu onoga koji misli već onoga koji je obdaren snažnom voljom. Njemu ne odgovara da ga vodi neko sklon dubokim mislima ili strateškim analizama i procjenama valjanosti nekog činjjenja ili nečinjenja već neko „od akcije“, s kim se „lako razumiju“ i ko može da razumije i slijedi njegovu „unutrašnju potrebu“ da „brzo“ i „beskompromisno“ djela. Stoga, veli Le Bon, „vođe najčešće potiču od neurotičnih, uzbuđenih, napola ludih ljudi koji se nalaze na ivici bezumlja“. Za njih je karakteristično: „Ma koliko besmisleni bili ideja koju brane ili cilj koji slijede, svako rasuđivanje otupiće oštricu u sudaru sa njihovim ubjeđenjem. Prezir i proganjanje samo ih još više podstiču. Ličnu korist, porodicu, sve će to oni žrtvovati. Kod njih nestaje i sam nagon samoodržanja, tako da mračnjaštvo često postaje jedina naknada koju traže. Snaga vjere njihovim riječima daje ogromnu sugestivnu moć“. Vođama gomila takvu moć daje ugled koji kod njih uživaju. Jer, kad je ugled u pitanju, i za njih važi opšte pravilo: „Sve što je vladalo svijetom, ideje i ljudi, nametalo se prije svega neodoljivom silom koju izražava riječ *ugled*“. Objasnjavajući što u konkretnom slučaju pod tim podrazumijeva, Le Bon kaže: „Ugled je ustvari vrsta opčinjenosti našeg duha nekom osobom, djelom ili učenjem. Ta opčinjenost parališe sve naše kritičke sposobnosti i našu dušu ispunjava čuđenjem i poštovanjem.

Osjećanja koja tada nastaju neobjašnjiva su poput svih osjećanja, ali su vjerovatno istog reda kao i sugestije kroz koje prolazi hipnotisna osoba“. Svoje uvjerenje da je ugled „najmoćniji oblik svakog ovladavanja“, Le Bon potkrepljuje tvrdnjom da „bogovi, kraljevi i žene nikada bez njega ne bi mogli vladati“.

Prevashodni zadatak takvih vođa jeste da kod sljedbenika stvore vjeru, „bilo da je riječ o religioznoj, političkoj ili društvenoj“, bilo o vjeri „u neko djelo, u neku osobu, ideju“. To stoga, veli Le Bon, što „od svih sila kojima čovječanstvo raspolaže, vjera je oduvijek bila jedna od najznačajih“ i što „dati vjeru čovjeku znači udvostručiti mu snagu“. Dokaz da je tako, kaže on, jeste to da su glavni akteri velikih historijskih događaja bili upravo neznanci koji su od svega imali samo vjeru, te da „religije koje vladaju svijetom i prostrana carstva koja se šire od jedne do druge hemisfere nije su izgradili ni učeni ljudi i filozofi, ni skeptici“.

Sredstva kojima vođe gomilama mogu uliti vjeru, po Le Bonu, uglavnom se mogu svesti na iznošenje neke tvrdnje, njeno uporno ponavljanje i širenje sve dok ih, tim putem, ne „zaraze“. To faktički znači da kad se želi privući pažnja gomila i kad se ove žele navesti da nešto učine, neophodno je na njih „djelovati br-zom sugestijom“. Sugestija u formi tvrdnje je „najdjelotvornija“, kaže Le Bon i upozorava da kod njenog iznošenja valja imati na umu da se gomile „povode za uzorima, a ne za argumentima“. Čovjek je, poput životinja, „po prirodi sklon podržavanju“, i sve što mu „jači“ od njega ponudi spreman je da prihvati. Razumije se, tvrdnje koje se nude gomilama treba da budu, s jedne strane, sažete i „jasne po sebi“, tj. izložene kao „istine“ kojima „nijesu potrebni dokazi“ i, s druge strane, što jednostavnije, tj. takve da njihovo prihvatanje ne zahtijeva gotovo nikakav psihički napor. Le Bon kaže: „Što je tvrdnja sažetija, lišenija dokaza i dokazivanja, to je veći njen autoritet. Religijske knjige i zakonici iz svih vremena uvijek su iznosili čiste tvrdnje“. Takva tvrdnja, međutim - nastavlja Le Bon - ima stvarni uticaj „samo pod uslovom da se

stalno ponavlja, što je češće moguće, istim riječima“. Podsećajući na Napolonovu opasku da je ponavljanje jedina ozbiljna retorička figura, on kaže: „Često iznošenje tvrdnje, odvojeno od bilo kakvog rasuđivanja i bilo kakvog dokaza, predstavlja siguran način da neka ideja prodre u duh gomile“. A kad se neka tvrdnja dovoljno puta ponovi i kada se ponavlja jednodušno „stvara se ono što se zove struja mišljenja i na scenu stupa moćni mehanizam zaraze“. Drugim riječima, veli Le Bon, u gomilama ideje, osećanja i uvjerenja „imaju zaraznu moć koja se po jačini može mjeriti zaraznom moći mikroba“. Takva zaraza je kao i moda, i sa istim posljedicama: „Bilo da je riječ o mnjenju, idejama, književnom izrazu ili naprosto odjeći, koliko je onih koji će se usuditi da se oslobode njenog uticaja“?

Zabrinut za sudbinu svijeta na čiji ritam bitno, ako ne i odlučujuće utiču gomile, Le Bon se pita: „Treba li žaliti što gomile ne vodi razum“? Odgovor koji na to pitanje daje jednako je kratak: „Ne bi se usudili da to kažemo. Ljudski razum nesumnjivo ne bi uspio da povede čovječanstvo putevima civilizacije sa onim žarom i odvažnošću s kojim su ga vodile himere.“

Obrazloženje tog odgovora je nešto duže, manje je precizno i kao ilustracija mu služe dva primjera. Prvi primjer se odnosi na opšte stanje duha u modernom društvu, gledano sa stanovišta postojanja ili nepostojanja uticaja gomila na njegovo formiranje, dok se drugi odnosi na faktičko stanje u predstavničkim tijelima i njihovu ulogu.

U prvom slučaju, Le Bon, na jednoj strani, smatra da pouzdan „simptom dekadencije“ društva u kome živi predstavlja to što „pred raspravom i analizom svako mišljenje gubi ugled“, tako da opstaje sasvim malo ideja kadrih da „strasno ponesu“, a čovjeka „sve više savladava ravnodušnost“. Takve, u principu veoma opasne, društvene apatije mogu da razbiju samo „vladaoci, apostoli, vođe, ukrako, ljudi od uvjerenja“, koji „posjeduju sasvim drugačiju snagu od poricatelja, kritičara i ravnodušnih ljudi“. S

druge strane, međutim, Le Bon smatra da ne treba „previše žaliti nad tim opštim slabljenjem mnjenja“. Naime, ako bi neko od „ljudi od uvjerenja“, snažnije djelovao to bi moglo da bude veoma rizično, budući da bi „mnjenje“ koje bi on nametnuo, kod postojeće moći gomila, „ubrzo steklo tako tiransku moć da bi mu se sve ostalo moralo s mjesta pokoriti“. A kad bi se to desilo, „doba slobodne rasprave bilo bi zaključano na dugo vrijeme“.

U drugom slučaju, Le Bon govori o gomilama u parlamentima. Njegova teza je da parlamenti svojom djelatnošću ne samo da nijesu uspjeli da suzbiju „gospodstvo gomila“, već su i sami poprimili „opšte osobine gomila“, budući da u njima dominiraju „pojednostavljene ideje, razdražljivost, povodljivost, pretjeranost u osjećanjima, preovlađujući uticaj vođa“. Poseban problem je potonje: pošto „ljudi u gomilama ne mogu bez gospodara“, to su vođi u skupštinama, u licu šefova parlamentarnih grupa, postali njeni „pravi gospodari“. Oni odlučuju sve, pa i kako će se glasati, tako da odluke koje donosi skupština uglavnom odražavaju „mišljenje manjine“. Zbog svega toga, veli Le Bon: „Političke skupštine su mjesto na zemlji na kojem se sjaj genija najmanje osjeća. Vodi se računa samo o slatkorječivosti prilagođenoj vremenu i mjestu, i o uslugama učinjenim ne otadžbini, nego strankama“. Sreća u nesreći je to što se ta svojstva parlamentarnih skupština ne ispoljavaju stalno, „tako da one postaju gomile samo u trenucima“. To, smatra Le Bon, daje nadu i omogućava da se zaključi: „Uprkos svim teškoćama u funkcionisanju, parlamentarne skupštine predstavljaju najbolji metod koji su narodi do sada pronašli da bi vladali sobom, a naročito da bi sebi pružili mogućnost da se izvuku ispod jarma ličnih tiranija. One svakako predstavljaju idealnu vlast, barem za filozofe, mislioce, pisce, umjetnike i naučnike, ukratko, za sve one koji predstavljaju vrh neke civilizacije“.